

Însemnări despre o carte a timpului nostru:

Retorică și metafizică: în căutarea rațiunii metafizice
de Tudor Cățineanu

Gabriel HASMAȚUCHI

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

e-mail:

gabriel.hasmatuchi@ulbsibiu.ro

Title: "Notes on a Book of Our Time"

Abstract: The philosopher and professor Tudor Cățineanu proposes to "seekers of metaphysical reason" a volume of studies on Rhetoric and Metaphysics. Entitled *Rhetoric and Metaphysics: In Search of Metaphysical Reason* (Romanian Academy Publishing House, 2019, 571 p.), the book is the result of elaborate studies, therefore pre- and post-December 1989. The work, as the author points out, "is organized by combining two major perspectives, historical and systematic" (p. 7), and the predominant method of work used is the „interdisciplinary methods” called “matrix of levels”. But the researcher uses, also, “the matrix of functors” and “the matrix of stylistic”.

Keywords: metaphysical reason; diachronic; synchronous; matrix; opinion.

„Ce poate fi metafizic în Retorică”¹ și „ce poate fi retoric în Metafizică” putem afla din cuprinsul unui volum de excepție semnat de filosoful și profesorul universitar Tudor Cățineanu. Intitulată *Retorică și metafizică: în căutarea rațiunii metafizice* (Editura Academiei Române, 2019, 571 p.), cartea este rodul unor cercetări îndelungate, pre- și postdecembriste, focalizate asupra problemelor filosofice, în general, dar și asupra retoricii, eticii, deontologiei mass-media și nu numai.

Lucrarea, după cum ne orientează metafizicianul, „este organizată prin conjugarea a două mari perspective, *istorică și sistematică*, sau cu un limbaj aflat pe «creasta valului

¹ În cadrul acestei recenzii, conceptele fundamentale vor fi scrise cu majusculă și în interiorul enunțurilor, respectând, în acest fel, grafia propusă de autor.

cultural», *diacronică* și *sincronică*. Cele două perspective sunt *complementare*, așa cum complementare sunt caracterul ondulatoriu și cel corpuscular în structura lumii pentru Niels Bohr.” (p. 7) Metoda de lucru preponderent utilizată de filosof este „*metoda interdisciplinară* numită metoda nivelurilor” (pp. 8-9), care permite analizarea unei opere culturale „nu din una sau din două, ci din 7 perspective distincte, dar intim corelate subsidiar: 1. Ontologică; 2. Gnoseologică; 3. Axiologică; 4. Psihologică; 5. Politologică; 6. Sociologică; Stilistică.” (p. 9) „Matricea functorilor” și „Matricea stilistică” sunt, de asemenea, întrebuițate. Ca tehnici, având în vedere și dimensiunea lucrării, cercetătorul recurge la *tehnica reluării*, la cea a *replierii enunțurilor*, pentru a evalua coerența formulărilor și pentru a identifica eventuale „*paradoxuri* latente, implicite”. Având în vedere îmbogățirea semnificațiilor cercetării și conferirea unui „caracter intuitiv unor analize care sunt abstracte, conceptualizate”, Tudor Cățineanu întrebuițează și „metafore epistemice”, precum: „*Casa și Drumul, Mozaicul și Piramida, sau Relieful și Fundalul.*” (*Ibidem*). Structura volumului este tripartită (1. „Sistemul Retoricii”, 2. „Dihotomia Retică - Metafizică” și 3. Metaretorica și Metafizica) și însumează 22 de capitole.

În prima parte, filosoful reliefează semnificațiile termenilor de bază, evidențiază topografia obiectului Retoricii și analizează definiția aristotelică. Cercetătorul realizează, de asemenea, distincții între aspectele teoretice și practice specifice acestui câmp de cercetare, precizând că: „Retorica este o teorie, așa cum teorii sunt Fizica și Matematica, pe când discursul este practic, el fiind opera reală a unui autor, care este oratorul.” (p. 13). Tudor Cățineanu conturează spectrul acestor diferențieri și în cel de-al doilea capitol, care este dedicat „destinului istoric al Retoricii”, începând cu precursorii Corax și Tisias din Sicilia (sec. al V-lea î. H.) și continuând cu Gorgias, Protagoras, Aristotel, Cicero și Quintilian, ultimii doi deplasând accentul Retoricii, „pe latura ei practică, adică pe oratorie, pe discurs”. (p. 25) Începând cu Evul Mediu, Retorica trece printr-o perioadă critică, mai întâi de „conservare a ei într-o formă străină”(p.38), adică Teologia, și după care este dată uitării până în anul 1958, când C. Perelman și L. Olbrechts-Tyteca, prin intermediul lucrării intitulate *Traité de l'argumentation: La nouvelle rhétorique* (Paris: Presses Universitaires de France), redefinesc și readuc la viață teoria discursului.

În capitolul *Inventio* (A și B) sunt studiate elementele esențiale ale conținutului argumentativ: Semnul, Exemplul și Entimema, cât și locurile comune. Din abundența de informații coerente și exemple relevante din aceste capitole prezentăm, aici, câteva din observațiile filosofului ivite în urma comparării *tehnicii* lui Aristotel cu *arta* retorică a lui Quintilian. După cum se știe, Aristotel era un teoretician pursânge, iar Quintilian a excelat ca practician. Tudor Cățineanu subliniază faptul că „la Aristotel există un *echilibru* între toate părțile retoricii, care la nivel de genuri se manifestă ca un *echilibru* între genul

deliberativ, cel judiciar și cel epidictic. La Quintilian, și ca spațiu de tratare teoretică, dar și ca domeniu de ilustrare, accentul se deplasează spre *genul judiciar*.”(p. 57) Avem, aici, doar un exemplu din multe altele din cuprinsul acestei scrieri care împrăștiează gândirea lectorului și o conectează la izvoarele culturii autentice. Minuțios explicată este și chestiunea „locurilor comune”, ilustrată prin intermediul câtorva grile de clasificare, începând de la Aristotel, continuând cu Școala de la Port Royal și finalizând cu Chaim Perelman.

T. Cățineanu analizează și dispunerea părților discursului (pp. 91-133), optând pentru „formula integrală”, care este alcătuită din șase secvențe (*Exordium [Prologus], Narratio, Confirmatio, Refutatio, Altercatio și Peroratio*), completând cu examinarea modului exprimării conținutului discursului (prin *Elocutio*), punând în lumină, printre alte contribuții, și pe cea a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, care

a avut ideea (simplă și genială) de a lua două poezii (doine) din două zone diferite ale României și de a analiza *statistic* frecvența cuvintelor. Rezultatul este uimitor: 80% dintre cuvintele folosite oral (în comunicarea *vie*, nu în *Dicționare*), sunt de origine latină și fac parte (prin frecvență) din fondul principal de cuvinte. Oratoria folosește cuvintele din fondul principal de cuvinte, cuvintele aflate în uz, deci uzuale, dar nu și uzate, dimpotrivă. (Cățineanu 2019, 137),

dar și pe cea a lui Tudor Vianu despre studiul metaforelor: „Cu anumite nuanțări, «dubla abstractizare» a lui Tudor Vianu este corespondentă cu «dubla mișcare» a lui Olivier Reboul.” (p. 153) T. Cățineanu acordă o atenție specială și altor aspecte importante ale Retoricii, precum: genurile, principiile, atitudinile pro și contra, încheind „Sistemul Retoricii” cu un capitol despre „Comunicare și Discurs”, în care, pe lângă analiza modelelor de comunicare (aristotelic, telegrafic și lingvistic) investighează „tăcerea retorică”:

Orice Discurs are un început și un sfârșit, deci este încadrat de două non-discursuri, adică de două Tăceri. Fiecare dintre ele are specificul ei, întrucât ambele Tăceri sunt *semnificative*. [...] Dat fiind întregul nostru demers sau discurs, care pleacă de la Retorică spre metafizică, ne putem aminti, cu referință la tăcere, de un enunț aproape descumpănitor al lui Pascal: «Tăcerea eternă a spațiilor infinite mă înpăimântă». (Cățineanu 2019, 223)

În spațiul median al lucrării, filosoful evidențiază „Dihotomia Retorică - Metafizică”, în cadrul următoarelor capitole: „Fundamentele”, „Metoda”, „Cercul obiectiv”, „Cercul subiectiv”, „Intersecția cercurilor. Existența”, „O altă perspectivă asupra discursului.

Tipologia”, „O altă perspectivă asupra discursului. Sintetica” și „Rațiunea retorică”. În acest spațiu de cercetare, discursul filosofului T. Cățineanu se deplasează dinspre Metafizică spre Retorică: „Plecăm de la premisa că Retorica este o disciplină filosofică. Aceasta nu înseamnă doar că toate formele culturii, inclusiv Filosofia, pot fi privite sau re-privite și din perspectivă Retorică, ci și că Retorica are, atât prin domeniu, cât și prin funcțiile ei, o fundamentare filosofică.” (p. 228) Pentru filosof, Retorica și Metafizica se află „într-o relație *complementară*, cel mult una *concurrentială*.” (p. 229) În vederea demonstrării celor afirmate, T. Cățineanu recurge, bunăoară, la analize axiologice, la conceptele de *Ființă* și *Neființă*, la „metafore epistemice” precum *Casa* și *Drumul*, deoarece prin intermediul celor din urmă „putem înțelege orice fenomen uman, oricare manifestare de Cultură și Civilizație. Tot cu ajutorul lor putem defini și statutul - fie el tradițional sau actual al Retoricii și Metafizicii”. (p. 238) În prelungirea acestei idei, cercetătorul subliniază, în cadrul unui corolar, că:

Din perspectiva celor două metafore epistemice (*Casa* și *Drumul*), Metaretorica se mișcă într-un labirint fără niciun fel de ieșire, echivalent cu o continuă rătăcire, cu o continuă intersecție de drumuri, care sunt mulțimea discursurilor. În schimb, Metafizica are ca obiect și obiectiv final Existența, ca pe o ultimă Casă, și toate demersurile ei se conjugă în *Drumul* spre această Casă. În expresie sintetică, Metafizica este pe *Drum*, Metaretorica rătăcește pe *Drumuri*. (Cățineanu 2019, 240-241)

Pentru a clarifica dihotomia Retorică - Metafizică, autorul apelează și la un procedeu de analiză pe care-l denumește „matrice” (p. 246), procedeu care are la bază trei matrici: *Matricea nivelurilor*, *Matricea functorilor* și *Matricea stilistică*. Filosoful consideră că:

Fiind o entitate teoretică, Matricea angajează și o metodă, *Metoda matriceală*. Oricare entitate spirituală sau practico-spirituală - fie ea din Ceruri sau de pe Pământ - care implică *expresia* și *comunicarea*, poate fi trecută prin această Matrice, poate fi supusă analizei prin *Metoda matriceală*. Cu această metodă nu putem analiza, așadar, structura chimică a apei (H₂O) și nici enunțul matematic 7+5=12. (Cățineanu 20219, 261)

În capitolul „O altă perspectivă asupra discursului - sintetica”, Tudor Cățineanu rezervă un loc și celor „Zece reguli ale discursului”, dar și *Codului deontologic al opiniei*², care conține 18 reguli. Dacă spațiul ne-ar fi permis, le-am fi redat pe toate mai jos, dar ne vom limita la Regula 6: „Libertatea opiniei trebuie să fie corelată cu responsabilitatea ei, astfel libertatea se convertește în libertinism sau în libertinaj.” (p. 391) și la Regula 18: „La

² Acest cod a fost publicat inițial în *Deontology of Opinion between Ethics and Rethoric* (Saarbrücken:Lambert Academic Publishing, 2014).

nivelul formei de expresie, opinia trebuie să satisfacă cele trei exigențe clasice ale oricărui discurs: claritatea, coerența, concizia. Altfel, expresia devine obscură, ambiguă, diluată, sporind non-transparenta comunicării.” (p. 392) Un astfel de cod este binevenit. Prin varii mijloace, acesta trebuie diseminat pe o scară cât mai largă în spațiul comunicării românești, un spațiu în care predomină precaritatea etică și ambiguitatea.

În „Rațiunea retorică”, capitol sinteză al lucrării, care „conține, într-o formă restructurată, elemente esențiale ale analizelor precedente, unele reluări sau repetiții fiind inerente” (p. 393), T. Cățineanu punctează două etape cruciale din istoria Retoricii: *Paradigma lui Protagoras* și *Extensia lui Perelman*, prin intermediul modelului propus de cel dintâi s-au pus bazele Retoricii europene, iar prin intermediul contribuției celui de-al doilea s-a produs, realmente, revirimentul ei. Protagoras l-a combătut, după cum se știe, pe Parmenide, care a stabilit „o opoziție netă între *adevăr și opinie*” (*Ibidem*), față de perspectiva celui dintâi, care „este construită, în replică, pe identitatea lor funciară”³. Plecând de la această afirmație, demersul analitic întreprins de teoretician se focalizează asupra celor trei enunțuri fundamentale ale Paradigmei lui Protagoras: „1. Despre orice în această Lume sunt posibile două Opinii”; 2. „A face mai tare argumentul mai slab”; și 3. „Temeiul Opiniei este Oportunitatea, Utilul”. (p. 394) De cealaltă parte, Chaïm Perelman

„*extinde* obiectul sau referentul Retoricii – în varianta *Neoretoricii* – de la cele trei genuri oratorice ale lui Aristotel, la toate formele Culturii, respectiv la valorile acestora, exceptând Știința (Științele Naturii sau «Științele exacte», cum li se mai spune), care implică Adevărul și Falsul (A – F), ca valori pur epistemice.” (Cățineanu 2019, 395)

Analizele sistematice ale autorului continuă și în cea de-a treia parte – „Metaretorica și Metafizica”, care conține trei capitole: „Registrul retoric al antinomiilor kantiene”, „Retorica și două viziuni filosofice românești” și „Metaretorica și Metafizica – corolar sintetic”. Ideile lui Kant sunt examinate intermediul *Matricei Ipostazelor*, în număr de șapte: ontologică, logico-epistemică, psihologică, axiologică, praxiologică, sociologică și stilistică. În urma acestei riguroase investigații asupra registrului retoric al antinomiilor kantiene, filosoful afirmă că

Structura antinomiilor și demersul antinomic al lui Kant reiau paradigma lui Protagoras într-o ipostază specifică: disputa Teză – Antiteză nu este, însă, deschisă la infinit, ci ea este

³ Apud T. Cățineanu. Citat reproduș din Jean Paul Reding, *Le fondements philosophiques de la rhétorique chez les sophistes grecs et chez le sophistes chinois* (Bern, New York: Peter Lang, 1985), 153.

anulată printr-un final *nici – nici*. [...] Dacă aplicăm la întreaga gândire kantiană, *Extensia* lui Perelman, rezultă că această gândire, oricât de abstractă și oricât de conceptualizată ar fi ea, are la bază un factor *evaluant*, care convertește *demersul* în *discurs*. (Cățineanu 2019, 455)

Rezultate demne de notat sunt obținute de Tudor Cățineanu și în urma cercetării operelor filosofice semnate de Lucian Blaga și D. D. Roșca, uzitând tot de metoda *Matricei ipostazelor*, pe care o îmbogățește, pentru a-i asigura și o componentă comparativă în vederea studierii argumentelor „tari” ale scrierilor celor doi gânditori români. Înfațișăm, așadar, concluzia cercetătorului:

La finalul acestei analize *comparative*, avansăm această *ipoteză* de lucru privind *gradul lor de tărie*: putem găsi argumente «mai tari» în concepția lui Lucian Blaga privind domeniile *particulare* al gândirii și ale Culturii (date fiind tocmai *vastitatea* și *diversitatea* preocupărilor sale); în cazul operei lui D. D. Roșca putem găsi argumente «mai tari» la nivelul viziunii de ansamblu sau a *concepției generale* asupra *Existenței*. Primul rezistă mai ales pe *părțile* întregului, care este Marele Tot, al doilea rezistă mai ales pe *întregul* părților Marelui Tot. (Cățineanu 2019, 477)

Volumul se încheie cu un „corolar sintetic” și cu o concluzie fermă: „Metafizica poate da seama de Retorică, inclusiv de Metaretorică, dar aceasta nu poate da seama de metafizică, pentru că aceasta din urmă vizează Existența care există și care nu poate fi pusă sub semnul îndoielii decât în imaginație sau în vis.” (p. 541)

Consider cartea de față - *Retorică și metafizică: în căutarea rațiunii metafizice* de Tudor Cățineanu – o lucrare reper și o nouă dovadă că în spațiul academic românesc există cercetători serioși și inspirați, care sporesc cunoașterea de la noi și, implicit, de pretutindeni. Trebuie remarcat și faptul că autorul a respectat cu strictețe principiile inițiale ale cercetării, iar prin intermediul metodelor utilizate, filosoful a redat contemporaneității ideile „tari” ale unor gânditori de prim rang, oferind astfel prețioase chei de lectură cititorilor și cercetătorilor de *azi* și de *mâine*.

References / Bibliografie:

Cățineanu, Tudor, *Retorică și metafizică: în căutarea rațiunii metafizice*. București: Editura Academiei Române, 2019

AUTHOR BIO:

GABRIEL HASMAȚUCHI is a lecturer at “Lucian Blaga” University of Sibiu and has a PhD in philosophy at the Technical University of Cluj-Napoca (Doctoral School of Philosophy of the North University Center of Baia Mare). The researcher's fields of interest are: philosophy, literature,

religion, journalism, intercultural communication and ethics. His doctoral thesis refers to the *Philosophical Structures in the writings of Nichifor Crainic*. His works - literary, scientific and didactic - have been published in journals and books in the country and abroad. Between 2016 and 2020, the author was editor-in-chief of *Sæculum* journal. Starting with 2017, Gabriel Hasmațuchi is a member of the Romanian Writers' Union - Sibiu Branch. Currently, the essayist runs *Eon* journal - a recently established publication.

Article history:

Received: 30.08.2021	Received in revised form: 21.09.2021	Accepted: 23.09.2021	Available online: 07.12.2021
-------------------------	---	-------------------------	---------------------------------